

Witold Chmielewski
Akademia Ignatianum w Krakowie

Nauczyciele szkół galicyjskich w egodokumentach

Teachers of Galician Schools in Ego-Documents

Dorota Grabowska-Pieńkosz, *Zapisani w pamięci.
Nauczyciele zaboru austriackiego w literaturze
pamiętnikarskiej*, Wydawnictwo Naukowe UMK,
Toruń 2016, ss. 382

Na rynku księgarskim ukazała się interesująca książka, przedstawiająca środowisko nauczycielskie w zaborze austriackim nie od strony założeń teoretycznych, efektów wdrażania prawa dotyczącego oświaty, rezultatów pracy nadzoru pedagogicznego, tradycji i usytuowania społeczno-politycznego zawodu, ale wykorzystująca ogłoszone drukiem lub nieopublikowane pamiętniki, a więc źródło wiedzy mające z natury rzeczy charakter bardzo osobisty, prezentujące indywidualne odczucia i spojrzenia na analizowane zagadnienie. Rozpatrując wnikliwie podjęty w ten sposób problem badawczy, Dorota Grabowska-Pieńkosz wydobyła wiele cennych informacji i faktów dotyczących nauczycieli i ich środowiska, nieznajdujących niejednokrotnie odzwierciedlenia w źródłach archiwalnych i w literaturze przedmiotu. Recenzowaną publikację wyróżnia bogactwo źródeł, głębia i kompleksowość analiz, które – prawidłowo wykorzystane – zaowocowały powstaniem spójnej i dobrze skonstruowanej publikacji składającej się z pięciu rozdziałów.

Rozdział pierwszy poświęcony został omówieniu roli literatury pamiętnikarskiej jako źródła w badaniach nad historią edukacji.

SPI Vol. 20, 2017/3
ISSN 2450-5358
e-ISSN 2450-5366

Reviews

Recenzje

Autorka przeanalizowała definicję rozpatrywanego gatunku literackiego, a następnie przedstawiła jego klasyfikację i okoliczności powstawania. Trafnie ukazała różnicę pomiędzy dziennikiem a pamiętnikiem, scharakteryzowała główne metody analizy struktury relacji pamiętnikarskiej, a następnie omówiła poszczególne grupy wspomnień, podzielone ze względu na reprezentowaną tematykę, czas ich powstania, metodę i technikę przekazu oraz inne kryteria metodologiczne. Z dużą wnikliwością zinterpretowała podstawowe okoliczności powstawania pamiętników. Dostrzegła coraz szerzej pojawiającą się potrzebę zawarcia w egodokumentach ważnych wydarzeń natury politycznej i kulturalnej oraz zmian społecznych w okresie zniewolenia narodu polskiego. Słusznie odnotowała doniosłą rolę konkursów w rozwoju literatury pamiętnikarskiej. Zwróciła uwagę na fakt, że pojawienie się tej formy badanego gatunku literackiego w okresie międzywojennym i powojennym zaowocowało zorganizowaniem tylko w latach 1945–1970 około 600 konkursów na materiały pamiętnikarskie z udziałem ponad 250 tys. osób.

Autorka podkreśliła potrzebę zachowania należytego dystansu i obiektywizmu badacza w stosunku do analizowanego materiału pamiętnikarskiego. Zwróciła uwagę, że w trakcie pracy należy zbadać jego autentyczność, ustalić wiarygodność, czas powstawania i stosunek autora pamiętnika do przedstawionych wydarzeń i przeżyć.

W kolejnym, drugim rozdziale książki autorka zawarła rezultaty prowadzonych badań nad literaturą pamiętnikarską poświęconą oświacie galicyjskiej. Rozdział ten odznacza się wielkim bogactwem przytoczonych źródeł dokumentujących opisywany stan oświaty i wychowania. Omawianych autorów podzielono według warstw społecznych (arystokracja i ziemiaństwo, szlachta, inteligencja, robotnicy, chłopci). Najliczniejszą grupę twórców literatury pamiętnikarskiej stanowili oczywiście przedstawiciele różnych odłamów inteligencji. Wśród autorów odnotowano także działaczy politycznych, reprezentantów świata artystycznego, literackiego, dziennikarskiego i stanu duchownego. Wiek piszących pamiętniki był różny. Dominowały jednak osoby starsze, zwłaszcza po 70 roku życia.

Interesująco przedstawiają się również motywy powstawania dzieł pamiętnikarskich. Często pisane były one wiele lat po ukończeniu przez autorów różnych form edukacji. Autorka w sposób przekonujący wykazała, że mimo upływu czasu, dosyć chętnie powracali oni

do czasów młodości i własnych przeżyć szkolnych. Głównymi przyczynami powstawania analizowanych źródeł pamiętnikarskich było pragnienie podzielenia się z innymi swoją wiedzą, doświadczeniem i refleksją, utrwalenie minionych etapów własnego życia, spełnienie obowiązku wobec potomnych i przekazanie im informacji o ważnych faktach i wydarzeniach. Wiele osób, jak ustaliła Grabowska-Pieńkosz, pisało pamiętniki pod wpływem sugestii rodziny, znajomych itp. Formą literatury pamiętnikarskiej były też w pewnym stopniu księgi jubileuszowe czy też relacje ze zjazdów absolwentów szkół.

Biorąc pod uwagę fakt występowania dużej liczby pamiętników zawierających problematykę szkolną, autorka podjęła udaną próbę odpowiedniego ich usystematyzowania według kilku kryteriów. Wprowadziło to dużą przejrzystość w klasyfikacji egodokumentów. Jeden z bardziej zasadniczych podziałów obejmuje materiały pamiętnikarskie indywidualne i zbiorowe, opublikowane (w formie prac zwartych i artykułów w prasie codziennej lub periodykach) i nieopublikowane.

Do głównych tematów podejmowanych w literaturze pamiętnikarskiej należy kwestia postaw nauczycielskich. W rozdziale trzecim autorka analizuje to zagadnienie w kilku istotnych dla zawodu nauczycielskiego płaszczyznach: etycznej, obywatelsko-patriotycznej i religijnej. Wymiar postaw etycznych nauczycieli słusznie rozpatruje w aspekcie ich dbałości o własny rozwój zawodowy, poziom intelektualny i moralny oraz odpowiedzialności za rezultaty pracy dydaktyczno-wychowawczej z młodzieżą szkolną. Podaje przykład Tadeusza Łopuszańskiego, wybitnego nauczyciela i organizatora oświaty, który w swojej pracy pedagogicznej koncentrował uwagę nie tylko na kwestiach dotyczących przekazywania określonej wiedzy, ale także aktywizowania uczniów i wpajania im zasad samodzielnego myślenia. Autorka wnikliwie przedstawiła rolę kategorii prawdy i problem kształtowania prawych charakterów nauczycieli. Miara dobrego nauczyciela jest m.in. zgodność jego słów i czynów, odpowiedzialność. Wiele miejsca poświęciła także postawom nieetycznym, pojawiającym się również w tym zawodzie, budzącym wyraźną niechęć i dezaprobatę uczniów.

Kolejna, godna odnotowania postawa nauczycielska, wyodrębniona w dysertacji w świetle literatury pamiętnikarskiej, uwarunkowana jest w dużym stopniu – jak trafnie zauważa autorka – sytuacją narodową Polaków pod zaborem austriackim i w okresie porozbiorowym. Określa ją jako obywatelsko-patriotyczną. Zaznacza przy tym, że niezbyt

wielu nauczycieli występowało jawnie przeciw zaborcy. Wielu jednak realizowało ideę wychowania patriotycznego, narodowego, poprzez organizowanie różnych form upamiętnienia zasłużonych osób i ważnych wydarzeń historycznych. Źródłem kształtowania postaw narodowych i patriotycznych nauczycieli, a za ich pośrednictwem uczniów, były obchody kolejnych rocznic Konstytucji 3 maja. Wydobyte przez autorkę formy oddania należnego szacunku i zachowania w pamięci narodowej tego doniosłego wydarzenia zasługują na szczególną uwagę (por. s. 153, 154). To samo dotyczy skromnych, ale jakże wymownych działań, mających na celu oddanie czci i głębokiego uznania często mało znanym bohaterom powstań i zrywów narodowych (por. wspomnienia S. Rzepińskiego, s. 154).

Okazją do prezentowania postaw patriotycznych i narodowych nauczycieli były lekcje historii, podczas których część z nich upowszechniała wiedzę z zakresu historii Polski (por. s. 155). Wielu pedagogów przywiązywało dużą wagę do pielęgnowania czystości języka polskiego podczas lekcji matematyki, religii, a także języka niemieckiego i innych zajęć szkolnych. We wspomnieniach uczniów szkół galicyjskich takich postaw – co wielokrotnie podkreślono w opublikowanej rozprawie – można spotkać wiele. Byli jednak i tacy nauczyciele, którzy zabraniali posługiwania się językiem polskim. Niektórzy ograniczali się do życiwej neutralności wobec patriotycznych postaw i zachowań uczniów.

Z postawami patriotyczno-obywatelskimi nierozłącznie wiąże się stosunek nauczycieli do religii. Jak słusznie bowiem przytacza Grabowska-Pieńkosz, według teoretyków wychowania narodowego, np. Stanisława Szczepanowskiego, Lucjana Zarzeckiego i innych, religia stanowiła zawsze istotny element umacniania sił moralnych narodu. Myśl ta znajdowała swoje odzwierciedlenie szczególnie dobitnie w dziejach polskich w drugiej połowie XIX wieku. Świadczy o tym również rozpatrywana literatura pamiętnikarska. Szczególnie zaś szanowana była i doceniana postawa tych wykładowców, którzy własnym przykładem zachęcali młodzież do uczestnictwa w praktykach o charakterze religijnym.

Wiele uwagi poświęciła autorka ukazaniu w literaturze pamiętnikarskiej roli i miejsca nauczycieli w realizacji procesu dydaktyczno-wychowawczego. W rozdziale czwartym w profesjonalny sposób oceniła kwestię wykształcenia i kwalifikacji zawodowych kadr pedagogicznych. Starannie ukazała system kształcenia nauczycieli i dość zawiły

proces uzyskiwania kwalifikacji nauczyciela gimnazjum i seminarium nauczycielskiego oraz zamieściła bardzo interesujące przykłady ich osiągnięcia. Wydobyła z literatury pamiętnikarskiej mało znany fakt, że wykształcenie nauczycieli pracujących w seminariach nauczycielskich było bardzo zróżnicowane. Rozważania autorki zawierają wiele cennych informacji dotyczących metod prowadzenia lekcji, dając tym samym prawdziwy, merytoryczny obraz szkoły galicyjskiej. Zawierają także negatywną opinię niektórych uczniów na temat umiejętności dydaktyczno-wychowawczych części nauczycieli szkół ludowych.

Autorka bardzo słusznie zauważyła, że realizacja programu nauczania zależała od nauczycieli i uczniów, ale także w dużym stopniu od infrastruktury, liczby dzieci i młodzieży w poszczególnych klasach, wielkości izb lekcyjnych i ich wyposażenia w pomoce dydaktyczne. Autorka podaje pozytywne i negatywne pod tym względem przykłady szkół. Z literatury pamiętnikarskiej wyłania się wyrazisty obraz stosowania środków dydaktycznych w procesie nauczania i wychowania, jak również realizowanych metod edukacyjnych (poglądowej, poszukującej, analizy tekstów, konwersacji i kilku innych). Spośród pomocy, najczęściej wymieniana w pamiętnikach była książka, eksponaty muzealne, geologiczne i archeologiczne. Korzystano z nich głównie na lekcjach języka polskiego, języka niemieckiego i historii, jak również języków klasycznych. Przedmiotem rozważań Grabowskiej-Pieńkosz była także kwestia umiejętności zainteresowania uczniów przez nauczycieli przekazywanymi wiadomościami. Ten trudny do oceny wymiar działalności pedagogicznej autorka przeanalizowała starannie na podstawie licznie zaprezentowanych przykładów. W podobny sposób przedstawione zostało zaangażowanie i wysiłek nauczycieli w pracę wychowawczą.

Interesująco ukazane są w książce rezultaty badań nad miejscem nauczyciela w środowisku szkolnym i pozaszkolnym w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku. Autorka przedstawiła w rozdziale piątym istotną rolę nauczycieli w upowszechnianiu pozalekcyjnych form działalności szkoły, a zwłaszcza owocnego wypełniania czasu wolnego uczniów, organizowania majówek, wycieczek krajoznawczych, a nawet zagranicznych. Rozbudzaniu zdolności intelektualnych, artystycznych i manualnych uczniów służyły koła zainteresowań, orkiestry szkolne, odczyty, praca w czytelnich i inne zajęcia pozalekcyjne. Wiele z podejmowanych pod kierunkiem nauczycieli inicjatyw sprzyjało

umacnianiu kontaktów szkół z otaczającym środowiskiem. Nauczyciele zapoznawali się z warunkami mieszkalnymi uczniów w rodzinach i na stancjach. Wspólnie z rodzicami rozwiązywali zaistniałe trudności wychowawcze.

Dorota Grabowska-Pieńkosz poddała starannej interpretacji pozycję społeczną i sytuację materialną badanej warstwy inteligencji polskiej w zaborze austriackim. Kompetentnie oceniła niską pozycję materialną nauczycieli szkół ludowych i seminariów nauczycielskich i lepszą sytuację finansową wykwalifikowanej kadry pedagogicznej zatrudnionej w szkołach średnich, a zwłaszcza osób prowadzących zajęcia na uniwersytetach. Zwróciła uwagę na wygląd estetyczny nauczycieli, sposób zachowania się w miejscu pracy i ich autorytet w społeczeństwie.

Reasumując, należy stwierdzić, że recenzowana pozycja wydawnicza w sposób kompleksowy ukazała wizerunek nauczycieli szkół galicyjskich na podstawie literatury pamiętnikarskiej. Biorąc pod uwagę w swoich rozważaniach obowiązujące w analizowanym okresie prawo dotyczące oświaty i uwzględniając stanowisko najwybitniejszych pedagogów (np. Jana W. Dawida, Kazimierza Sośnickiego) w badanych kwestiach, Dorota Grabowska-Pieńkosz dokonała analizy pracy i postaw nauczycieli, wydobywając na światło dzienne szereg mało dotychczas znanych problemów związanych z funkcjonowaniem zawodu nauczycielskiego. Ukazała dobre, ale także i mniej pożądane cechy osobowości nauczyciela.

Wartość książki podnosi bogata bibliografia i interesująca oprawa ikonograficzna. Proza naukowa, jaka posługuje się autorka, stanowi przykład pięknej polszczyzny. Recenzowana publikacja jest przydatna dla badaczy, wykładowców i studentów pedagogiki oraz innych kierunków studiów. Powinna być dostępna w każdej bibliotece akademickiej.

ADRES DO KORESPONDENCJI:

Prof. nadzw. dr hab. Witold Chmielewski
Akademia Ignatianum w Krakowie
Wydział Zamiejscowy Nauk Humanistycznych i Społecznych w Mysłowicach
Katedra Pedagogiki
e-mail: wchmielewski@op.pl